

פסיפס בבית הכנסת העתיק מעון, ליד קיבוץ נירים צילום: ענת הרמון, פלאש 90

מעורב ירושלמי

ספריו של פרופ' לייב מוסקוביץ מבררים את לשונו ומונחיו של התלמוד הירושלמי, שנזנח לעומת מקבילו הבבלי. הם עשויים לשמש כלי עזר ללומד המתחיל, ולהעניק ידע רב למי שמבקש להרחיב ולהעמיק / חננאל מאק

המינוח של הירושלמי
לייב מוסקוביץ
מאגנס, 491 עמ'

התלמוד הירושלמי מעולם לא זכה למעמד דומה לזה של אחיו הצעיר ממנו, התלמוד הבבלי – לא בהיקף הלימוד, לא בעומק הפרשנות ולא במקומו בתולדות ההלכה. ברורות האחרונים ניכר שינוי במצב זה הן בעולם התורה הן בעולם המחקר, אבל עדיין ברור שהמונחים הסתמיים "תלמוד" או "גמרא" מתייחסים לתלמוד הבבלי. התלמוד הירושלמי נחתם בארץ ישראל, רובו ככל הנראה בטבריה. הוא מכונה גם "תלמודה של ארץ ישראל", והתואר "ירושלמי" מתייחס לארץ ישראל בכללה ובוודאי לא לעיר ירושלים. יצירתה הסתיימה בסוף המאה הרביעית או בתחילת החמישית, בנסיבות היסטוריות ומדיניות קשות ושונות לחלוטין מאלה שבהן נערך התלמוד הבבלי. לשורשנו הארמית-גלילית שונה לא מעט מזו של הבבלי, והיא קרובה לא מעט ללשון הסורית שהייתה נהוגה בצפון הארץ ובסוריה במאות הראשונות לספירה. בשונה מהבבלי, התלמוד הירושלמי מעולם לא נערך ולא נחתם כראוי, וניכר בו היעדרן של ידי עורכים, דבר שהקשה על העיון והלימוד בו. חתימת התלמוד הבבלי התרחשה בבבל בסוף ימי האמוראים, סמוך לתום המאה החמישית, וסמכותם של חכמים אלה ושל ממשיכיהם בבבל – הסבוראים והגאונים – וכן משקלן המכריע של קהילות היהודים שם, ביססו את מעמדו כספר היסוד של ההלכה וכחומר הלימוד העיקרי ברחבי עולם התורה. ואולם ככל שעלה משקלן של קהילות היהודים בארצות המערב – באירופה ובצפון אפריקה – על חשבון משקלן של יהדות בבל והמזרח, התרחקו לשונותיהם של היהודים מן הארמית לענפיה, ושני

התלמודים הפכו לכתבי חידה. ואכן, ראשיתה של הפרשנות הלשונית לתלמוד הבבלי קדמה, אם כי בהיקף מצומצם יחסית, לפרשנות העניינית המורכבת. בתוך פרשנות הלשון המוקדמת והמאוחרת ניכר משקלה של פרשנות המונחים התלמודיים, שההיכרות עימם היא תנאי הכרחי להבנת כל סוגי גיה תלמודית. כל המצוי ולו במעט בתלמוד הבבלי יודע כי אין כל אפשרות להבין סוגיה תלמודית כלשהי מבלי להכיר מונחים פשוטים כגון פשיטא, איתמר, תיבתא, מאי טעמא וכדומה. כך לגבי התלמוד הבבלי, ועל אחת כמה וכמה באשר לירושלמי, שלשונו קשה ובלתי מובנת לרוב הלומדים, ושוכה אך למעט פרשנות שיטתית ויעילה, ואשר עד לאחרונה נעדר כמעט לחלוטין כלי עזר לשוניים. שני ספריו על מונחי הירושלמי של פרופסור לייב מוסקוביץ מהמחלקה לתלמוד באוניברסיטת בראיילן מסייעים להשלמת החסר. הכרך הראשון נקרא "הטרמינולוגיה של הירושלמי: המונחים העיקריים", והוא התפרסם לפני למעלה מעשור. לאחרונה ראה אור כרך ההמשך, "המינוח של הירושלמי: המונחים המשניים". הכרך החדש מכיל מאות ערכים המוצגים בזה אחר זה לפי סדר הא"ב, לצד תרגומו המדויק של המונח הארמי לעברי. מקצת הקוראים יסתפקו בוודאי במועט זה, המחזיק כשלעצמו את המרובה. אבל מי מהמעוניינים שיבקש להוסיף דעת, ימצא כאן הרבה יותר. אחרי התרגום מופיעה בדרך כלל הערת הבחנה קצרה בנוסח "מונח קושיה", "מונח הסכר" וכדומה, וכן ציון כגון "מצוי", "נפוץ", "נדיר". לעיתים תופיע גם הפניה אל ספרות המחקר או אל

חיבורים קרובים באופיים ובהם הקונקורדנציה של התלמוד הירושלמי שערך משה עסיס, או מילונן הארמי המתאים של מיכאל סוקולוף. את עיקר נפחו של הספר תופסים דיונים מפורטים בדרכי השימוש של הירושלמי במונח הנדון וכן הצגת מונחים קרובים, נדרפים ומתחלפים. אל כל אלה מתלוות הערות שוליים מאירות עיניים, שחלקן הפניות לסוגיות התלמוד המתאימות. במידת פתח היעיל שבסוף הספר מוצגת רשימת כל המונחים שנסקרו ונדונו בשני הכרכים. מפתח יעיל נוסף מציין את כל סוגיות הירושלמי לפי סדר הש"ס שבהן מופיעים המונחים הנדונים בשני הכרכים, עם הפניות ברורות אל מקום הדיון בכרכים אלה. הספר עשוי לשמש כלי עזר ללומד המתחיל, ועם זאת מדובר בחיבור עיון מקצועי שרובו אינו קל לקריאה ולהבנה, ונועד למי שרוצה לעסוק בהרחבה ובעומק בתלמוד הירושלמי ומתקשה בהבנת מונחיו הרבים והייחודיים. עבור מעיין שכזה, שני הכרכים מהווים אוצר בלום של מידע שימושי ולמדני.

בין טבריה ללידן

אחד הביטויים לשפל מעמדו של הירושלמי הוא מיעוט כתבי היד שלו ששרדו מימי טרום הדפוס. למעשה קיים כתביד אחד ויחיד בעולם כולו הכולל את התלמוד הירושלמי במלואו. כתביד זה נמצא כיום בספריית האוניברסיטה של העיר לידן שבהולנד, והוא מכונה בפשטות בפי העוסקים בירושלמי "כתב יד לידן".

את עמוד השער מעטר קטע מתוך קולופון כתב יד לידן. קולופון הוא רשימה – קצרה בדרך כלל – הנמצאת לרוב בראשו או בסופו של ספר שהועתק ביד בתקופה שבטרם היות הדפוס, ואשר בו מציין מעתיק כתביד פרטים שונים על עצמו, על מקומו ועל מעשה הכתיבה. רוב הקולופונים של כתבי היד העבריים מימי הביניים מסתפקים בציון שם המעתיק, מקומו, תאריך סיום מלאכתו, ולפעמים גם פרטים נוספים כגון שמו של מזמין מלאכת ההעתקה.

לא כל כתבי היד ששרדו התברכו בקולופונים, לא כל הקולופונים שרדו, וגם באלה שהגיעו לידינו לא תמיד נמצאים כל הפרטים המעניינים את המעיין ובייחוד את הביבליוגרף העברי. הקולופון של כתב היד נמצא בתוך הספר המועתק, בסוף סדר נזיקין, הוא ארוך מן הרגיל, וכתוב בכתביד עברי יפהפה וקריא.

מהקולופון עולה שהעתקת כתביד לידן נשלמה "בשנת חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת עולם", כלומר בשנת 1289. כתב היד הועתק כנראה באיטליה בידו הסופר יהואל ביר' יקותיאל ביר' בניימן, ולדבריו הועתק כתב היד "מספר משושב ומוטעה הרבה עד מאוד". ממשיך המעתיק של כתב יד לידן ומספרו: "ומה שיכולתי להבין ולהשכיל הגהתי בו כפי עניות דעתי". מכאן שאפילו אם נניח שהגהותיו של המעתיק עלו יפה, ברור שקיים מרחק רב בין הנרסח שבכתב היד ובין נוסח הירושלמי הקדמון. ולא עוד אלא שמהדורת הדפוס הראשונה של התלמוד הירושלמי (ונציה, 1523) התבססה על כתב יד לידן, וכך עברו השיבושים וההגהות אל מהדורה זו וממנה אל רוב מהדורות הדפוס של הירושלמי. בדור האחרון נעשו ונעשים מאמצים רבים לשחזר את הנוסח הקדום של הירושלמי, ולא זה המקום להאריך בכך.

בכרך זה, כמו בקודמו, מסייע פרופסור מוסקוביץ ביצ' ללומדי הירושלמי ולחוקריו לרדת לסוף דעתו של תלמודה של ארץ ישראל כשהוא נשען על כתב היד, על מהדורת ונציה, על אותם מאמצים בני זמננו של העיון בנוסח הירושלמי וניסיונות השחזור של הנוסח הקדמון, וכן על דבריהם של חוקרים שקדמוהו. גם מי שאינו מצוי בנבכי התלמוד הירושלמי ובמחקרו, לא יוכל שלא להתפעם מן הידע והעמל הרבים שהושקעו כאן. ●